

УДК 321.013:321.7:001.891

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v053.2025.38>

Я. О. Лазебник

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-5175-6960>

аспірант кафедри соціально-гуманітарних дисциплін

Приватного вищого навчального закладу «Європейський університет»

МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНОГО КЛАСУ

Постановка проблеми. Питання методології вивчення будь-яких політичних явищ посідає важливе місце у наукових дослідженнях і слугує надалі підґрунтям успішного пошуку та фіксації наукових результатів, які можуть бути використані як у теорії, так і на практиці.

Вивчаючи політичну відповідальність, дослідники дотримуються ряду спільних правил. По-перше, проведення аналізу ситуацій та процесів, по-друге, виведення аналітичних узагальнень та, по-третє, перегляду раніше сформульованих висновків. Дотримання цих правил забезпечує можливість перевірки багатьох окремих досліджень, що присвячені не тільки конкретній проблемі, але й співставленню знань у різних галузях. Їх сукупність складає методичне забезпечення кожного теоретичного чи прикладного проекту, у рамках якого розрізняють декілька рівнів: концептуально-теоретичний, методологічний та методичний.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти політичної відповідальності знаходять висвітлення в дослідженнях таких науковців, як І. Кресіна, С. Балан, А. Коваленко. Питання політичної відповідальності політичного класу в Україні також вивчали: Н. Гедікова, М. Примуш, В. Барков, В. Торяник, Х. Голинська, Г. Почепцов, В. Трипольський, Д. Горчаков, А. Черниш та ін. Зміст поняття політичної відповідальності розкривали зарубіжні вчені: Х. Йонас, І. Алебастрова, О. Лейс, Д. Шон та ін.

Теоретико-методологічні підходи до розуміння політичної відповідальності були закладені в філософських трактатах та працях соціально-політичного спрямування таких вчених, як Ім. Кант, М. Вебер, Т. Парсонс, А. де Токвіль, С. Хантінгтон та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні обговорення питання методології дослідження політичної відповідальності здебільшого ведеться лише в оглядовому плані. В цілому система методів не розроблена, має місце різночитання у визначенні природи та характеру політичної відповідальності, зокрема у політико-правовому контексті. У науковій літературі також є недостатньо вивченими деякі аспекти політичної відповідальності, наприклад, види та засоби притягнення до неї, її механізм.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Відтак, метою даної статті є наступне: здійснити аналіз методологічних принципів, підходів та методів до розуміння суті поняття політичної відповідальності політичного класу.

Виклад основного матеріалу дослідження. У сучасному розвитку методології наукових досліджень політичних явищ та процесів тенденцією став її нелінійний характер та формування принципів доцільності використання тих методів, які для вивчення конкретного об'єкта у визначеному середовищі та часі є найбільш придатними.

Вивчаючи політичну відповідальність політичного класу, дослідники використовують різноманітні концептуальні підходи та застосовують певні методи і принципи. Сукупність цих методів та підходів складає теоретико-методологічну основу досліджуваного феномену. Зокрема, теоретичний рівень формують підходи філософського та загальнонаукового характеру, що органічно поєднані між собою. Серед методологічних засад філософського спрямування доцільно виокремити принципи об'єктивності, історизму, суперечностей, плюралізму тощо. Основні загальнонаукові методи, такі як нормативний, аксіологічний, історичний, методи системного та структурно-функціонального аналізу, синергетичний, порівняльний та інші дають можливість всебічно пізнати феномен політичної відповідальності.

О. Новакова та Н. Пашина, спираючись на методологію відомих американських політологів Д. Ептера та Ч. Ендрейна, представлену у праці «Порівняння правлінь: розвиток нових націй», запропонували використовувати такі три методологічних підходи до вивчення політичних явищ і процесів, у тому числі й політичної відповідальності, як нормативний, структурний та біхевіористський [3, с. 25].

У контексті нормативного підходу політична відповідальність політичного класу, будучи складним політико-правовим утворенням, піддається вивченню з використанням правил формальної логіки та прийомів політологічної техніки. Отримані при цьому результати сприяють виробленню способів закріплення підстав та способів відповідальності у нормативно-правових актах та виявлення особливостей у рамках інтерпретаційної

діяльності. Проте, за всіх переваг нормативного підходу, формальна логіка не здатна висловити протиріччя всередині єдиного політичного явища і показати їх взаємозв'язок. Це стає необхідним при розгляді політичної відповідальності політичного класу з урахуванням прояву її негативних та позитивних засад.

Встановлення наявних взаємозв'язків суперечливих проявів відповідальності досягається завдяки використанню діалектичної логіки. Позитивна політична відповідальність політичного класу виражається у вигляді усвідомлення закріплених нормативно-правовими актами обов'язків та необхідності здійснювати свою діяльність з урахуванням інтересів суспільства. У разі недотримання встановлених обов'язків та вчинення інших безвідповідальних дій негативна відповідальність приходить на зміну свого позитивного прояву.

Структурно-функціональний аналіз, сформований на ґрунті декількох дослідницьких підходів, зокрема, функціоналізму, що пояснює політичну відповідальність з точки зору її функцій, та структуралізму, тобто теорії, відповідно до якої структура відповідальності або її система більш важливі, ніж поведінка її елементів.

Структурний підхід за своєю методологічною основою базується на виокремленні стійкої структури («скелета»), сукупності правил і відносин всередині об'єкта, що вивчається. У межах структурного підходу запропонована структура політичної відповідальності передбачає дві підсистеми відносин: ретроспективні та перспективні. У структурі ретроспективних відносин лежать відносини, в яких політичний клас відповідає за свої вчинки. Друга підсистема передбачає взаємозв'язок між окремими суб'єктами політичного класу.

Функціональний метод поширений у всіх галузях суспільних наук. Його характерними рисами є пошук аналогій в політології та соціальній антропології; пояснення соціальної активності основних суб'єктів політичної влади або політичного класу в цілому.

При біхевіористському підході головна увага приділяється проблемі реалізації дій політичного класу з точки зору політичної відповідальності.

Ще одним з основних методів, який доцільно використовувати при вивченні політичної відповідальності політичного класу, є системний. Його застосування забезпечує цілісне сприйняття об'єкта досліджень: всебічний аналіз зв'язків між окремими елементами в рамках цілого. Тобто, системний підхід вивчає явище як систему, виявляє механізми, що забезпечують його функціонування, виявляє типи внутрішніх та зовнішніх зв'язків.

У наукових дослідженнях системний підхід був заснований у XX столітті (50–60-ті роки). Застосування даного методу зумовлено необхідністю, з одного боку, диференційованого, тобто поглибленого та детального, вивчення окремих явищ, процесів, з іншого – їх цілісного та узагальненого висвітлення.

Диференційоване вивчення проблеми становлення інституту політичної відповідальності в Україні на сучасному етапі проводиться як з'ясування характеру зв'язку між окремими компонентами певної системи. Розглядаючи побудову запропонованої системи, слід зазначити, що вона складається з багатьох компонентів. Відповідальність як система надзвичайно складна і багатогранна. Її підсистемами є відповідальність правова, історична, політична, моральна та інші, які потребують вивчення. У контексті досліджуваної проблеми такого детального вивчення потребує політична відповідальність політичного класу, що дозволяє окреслити її структуру і проаналізувати окремі елементи у взаємозв'язку та взаємозалежності.

Якщо розглядати політичну відповідальність політичного класу в горизонтальному зрізі, то вона складається з нормативних вимог, норм та правил морально-етичних і політичних цінностей, соціально орієнтованої поведінки та діяльності політичного класу. Характер та рівень розвитку цих складових зумовлює вертикальну структуру, яка визначає певні рівні політичної відповідальності.

Внутрішньо-системні елементи відповідальності у вигляді підстав, заходів та процедури їх реалізації постають у вигляді обов'язкових складових усієї системи відповідальності, принаймні, її негативного прояву. Відсутність хоча б одного елемента змушує перетворитися всю систему відповідальності у звичайну сукупність правових утворень, які не здатні досягти тієї мети, яка ставиться перед ними. Дію цього процесу можна спостерігати на прикладі відповідальності глави держави, статус якого не передбачає жодного обов'язку, що призводить до незадовільного стану такого елемента, як підстава відповідальності.

Вищезазначений перехід важливий і при використанні системного методу, коли політична відповідальність сприймається як складне системне явище, що включає певні структурні елементи.

Аналіз відповідальності суб'єктів політичного класу був би не повним без застосування синергетичного методу. Синергетика при вивченні властивості самоорганізації постає специфічною складовою системного методу. Метод на її основі дозволяє простежити процес організації та взаємодії системного явища із зовнішнім середовищем, яку утворюють інші політичні явища.

Ці взаємозв'язки ззовні показують особливості реалізації політичної відповідальності органів державної влади через наявність тісних зв'язків із нормами моралі та моральності. Своєрідність суб'єкта відповідальності у вигляді політичного класу зобов'язує їх коригувати свою діяльність; не тільки з правовими нормами, але й зважаючи на морально-етичні підвалини та традиції самого суспільства [4, с. 664].

Методологія дослідження політичної відповідальності політичного класу також включає в себе синтез праксіологічного і мережевого підходів. Практиологічний підхід має цілий ряд варіацій, залежно від того, що саме розуміється під практикою. У працях П. Бурдьє соціальні практики характеризуються як послідовність дій, спрямованих на реалізацію спільнотами символічно важливих цілей [6].

Практиологічний підхід дозволяє перейти від розгляду вчинку як акта встановлення відповідальності до вивчення соціокультурних контекстів, які впливають на формування практик відповідальності. Практиологічний підхід допомагає розвинути політичну відповідальність не як онтологічну заданість, що виявляється в окремих вчинках, а як соціальну практику, що складається в рамках певної спільноти та орієнтується на присвоєння або участь у розподілі символічного капіталу.

Даний підхід дозволяє вписати дискурс відповідальності у сформовані соціальні практики, показати нелінійний характер співвідношення політичних установок і хабітуалізованих форм осмислення та репрезентації реальності. Але власне праксіологічний характер відповідальності ще не дозволяє відповісти на питання про імпульси її формування та вектори здійснення, тому праксіологічний підхід можна доповнити мережевим.

Мережевий підхід означає взаємозалежність практик політичної відповідальності та механізмів формування в умовах плюралістичного соціального порядку. Для соціально-філософського розуміння політичної відповідальності необхідно здійснити перехід від принципів індивідуалізму та субстанціоналізму до принципів колективізму та конструктивізму. Такий перехід дозволяє уявити політичну відповідальність не як раціональну установку конкретного політичного діяча або онтологічну основу людської поведінки, а як соціальний феномен.

Застосування принципу історизму, у свою чергу, вимагає виявлення характерних закономірностей розвитку інституту політичної відповідальності, закономірностей переходу від одного якісно визначеного ступеня його функціонування до наступного; характеру закономірностей трансформації на новому етапі історичного розвитку

українського суспільства. Головне – сприйняття історичних умов формування інституту політичної відповідальності не повинно бути зведеним до звичайного опису подій.

Принцип історизму ґрунтується на розгляді дійсного, а не уявного процесу формування даного феномену і тісно пов'язаний з принципом плюралізму та об'єктивності. Останній означає неупередження, незалежність суджень від світоглядних та суспільно-політичних орієнтацій соціальної верстви, до якої належить дослідник, відображення всього спектру ціннісних орієнтацій процесу розвитку політичної відповідальності, хоча дослідник при цьому не повинен обов'язково бути нейтральним, він має право на обґрунтування як власної позиції, так і тієї соціальної групи, інтереси якої він захищає. І, нарешті, застосування історичного методу пізнання, у свою чергу, дозволяє розглянути політичну відповідальність політичного класу з аналізом її характерних ознак певного періоду часу.

При вивченні феномену політичної відповідальності доцільно взагалі відійти від оцінювання подій, процесів та явищ з боку будь-якої соціальної верстви, адже принцип об'єктивності полягає не у відхиленні від критичних оцінок, суджень, моральних і світоглядних проблем, а у правдивому відображенні палітри суперечностей, що продуковані зіткненням різноспрямованих інтересів соціальних верств. Саме об'єктивність забезпечує науковість, адже незалежно від того, з якою принциповістю і силою політолог захищає та обстоює інтереси своєї соціальної групи, теоретично він повинен відображати всю реальність процесу, весь спектр суперечностей.

Принцип об'єктивності тісно пов'язаний із принципом плюралізму. Тут мова йде про багатогранність у дослідженні політичної відповідальності. Коли наука концентрує свою увагу тільки на одних характеристиках чи сторонах явища і нехтує іншими як несуттєвими, вона неминуче заганяє себе в кут. Плюралізм наукового пізнання означає водночас його універсальність, адже тут враховуються не тільки суперечливі погляди на одні й ті ж політичні факти, а й неоднакові уявлення про їхнє походження, суть та перспективи розвитку.

Завдяки застосуванню принципу плюралізму у пізнанні політичної відповідальності політичного класу в Україні формується певна система знань, в якій відображаються об'єктивні дані про досліджуваний феномен.

Наступним методом, який можна використувати при вивченні політичної відповідальності політичного класу, є порівняльний. Порівняння, з точки зору філософії, є «співставлення об'єктів з метою виявлення спільних та відмінних рис між ними (або того й іншого разом)» [4, с. 345].

Компаративістика є важливою складовою сучасної політології. Методологія, яка ще Аристотелем застосовувалася на високому рівні при порівнюванні різних типів політичного правління, у процесі свого розвитку також пройшла чималу еволюцію. Як правило, коли мова заходить про об'єкти порівняння у класичну (домодерну) епоху, порівняльний аналіз головним чином обмежувався політичним порядком. Втім, з появою порівняльних досліджень у сфері політичних полів зміна цієї парадигми відбулася. Як зазначає К. Байме, «Якщо домодерна компаративістика у своїх класифікаціях зосереджувалася на онтологічному баченні відмінностей, то порівняння у сучасній політичній науці знову повернулося до вже подоланого еволюціонізму. Усі розвинуті суспільства, здавалося, рухаються до єдиного типу у спільному напрямку. У дебатах, що точилися навколо питання, сформульованого англійською «Does politics matter?», мінімізувався вплив такої політики сам по собі, що все більше просувалася у прийнятті рішень, не враховуючи країни та не звертаючи уваги на політичні зміни» [2, с. 190].

Це призвело до розчинення компаративістики у методиці відділення залежних і незалежних змінних. Проте, класичні дослідження політичної науки, що й досі не втрачають своєї актуальності, підтверджують, що суттєвою складовою політології все ще є порівняння. Прикладом можуть бути робота Ханни Арендт «Джерела тоталітаризму» [1], в якій авторкою переконливо доведено доцільність порівняння гітлеризму та сталінізму, а також фундаментальна робота «Громадянська культура» Габрієля Алмонда та Сіднея Верби [5], де наводиться порівняльний аналіз політичної культури у таких суспільствах, як США, Італія, Мексика, Велика Британія Німеччина).

Отже, при зіставленні окремих внутрішньо-системних елементів відповідальності, наприклад міри, можна виявити її специфічні риси. Наприклад, суб'єкти політичного класу, зокрема політична еліта, за здійснення адміністративних правопорушень можуть бути піддані суворішим санкціям проти звичайних членів певної політичної партії.

Порівняльний метод здатен розкрити національну специфіку роботи інституту політичної відповідальності при його зіставленні із зарубіжними аналогами.

Варто нагадати про використання діяльнісного підходу, який дозволяє виявити в структурі феномену «політична відповідальність» ключові системоутворюючі компоненти. Однак це не зводиться до вивчення окремих її видів, а розглядаються різні форми вияву в сукупності. Діяльнісний підхід дозволяє провести оцінку і охарактеризувати політичну відповідальність з різних точок зору. З першої позиції ми розглядаємо політичну відпо-

відальність як наслідки дій особистості (позитивні та негативні). Друга позиція пов'язана з безліччю факторів та оцінкою суспільства виконаного вчинку (схвалення та осуд). У рамках діяльнісного підходу простежується думка, що політичний сенс відповідальності лежить у стримуванні від негативного вчинку.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, можна підвести підсумки аналізу підходів до політичної відповідальності політичного класу, конкретизуючи отримані результати у наступних узагальненнях та висновках.

Для ефективного вивчення такого складного і багатопланового явища, як політична відповідальність, потрібне застосування самих різноманітних методів пізнання. Відповідальність політичного класу постає самостійним напрямом наукового дослідження, який вирізняється певною специфікою суб'єкта, що впливає на вибір методологічного інструментарію. Правильний підхід до цього вибору дозволяє встановити наявні проблеми політичної відповідальності та запропонувати варіанти їх подолання у майбутньому. Це й стане темою подальших досліджень автора статті. Отже, більш глибоке розуміння політичної відповідальності можливе за умови використання методів пізнання, за допомогою яких теоретичні принципи переходять у площину реальності, стають працюючою теорією.

Література

1. Арендт Х. Джерела тоталітаризму / пер. за англ. Київ: Дух і Літера, 2005. 584 с.
2. Байме К. Політичні теорії сучасності / Пер. з нім М. Култаєвої та М. Бойченка. Київ: Стило, 2008. 396 с.
3. Новакова О. В., Пашина Н. П. Політичні процеси та політичні відносини К.: Вид-во НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2016. 398 с.
4. Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. 808 с.
5. Almond G., Verba S. The civic culture: political attitudes and democracy in five countries. Princeton, 1963. URL: https://books.google.se/books?id=J93o05MH-3v8C&pg=PA1&hl=ru&source=gbs_toc_r&cad=2#v=onepage&q&f=false
6. Bourdieu P. Espace social et pouvoir symbolique, Choses dites, Paris, Minuit. 1987. 228 p.

Анотація

Лазебник Я. О. Методологічні підходи у дослідженні політичної відповідальності політичного класу. – Стаття.

У статті розглянуто низку методів пізнання, які можуть бути корисними для всебічного вивчення політичної відповідальності політичного класу. Метою даної статті є здійснити аналіз методологічних прин-

ципів, підходів та методів до вивчення політичної відповідальності політичного класу.

Звернено увагу на те, що досліджуючи політичну відповідальність, вчені дотримуються ряду спільних правил, по-перше, проведення аналізу ситуацій та процесів, по-друге, виведення аналітичних узагальнень та, по-третє, перегляду раніше сформульованих висновків. Дотримання цих правил забезпечує можливість перевірки багатьох окремих досліджень, що присвячені не тільки конкретній проблемі, але й співставленню знань у різних галузях. Вивчаючи політичну відповідальність політичного класу, дослідники використовують різноманітні концептуальні підходи та застосовують певні методи і принципи. Сукупність цих методів та підходів складає теоретико-методологічну основу досліджуваного феномену. Так, теоретичний рівень формують підходи філософського та загальнонаукового характеру, що органічно поєднані між собою. Серед методологічних засад філософського спрямування доцільно виокремити принципи об'єктивності, історизму, суперечностей, плюралізму тощо. Основні загальнонаукові методи, такі як формально-політологічний, історично-хронологічний, методи системного та структурно-функціонального аналізу, синергетичний, порівняльний та інші дають можливість всебічно пізнати феномен політичної відповідальності. Особливу увагу автором приділено таким трьом методологічним підходам, як структурний, біхевіористський та нормативний. Зокрема, у контексті нормативного підходу політична відповідальність політичного класу, будучи складним політико-правовим утворенням, піддається вивченню з використанням правил формальної логіки та прийомів політологічної техніки. Отримані при цьому результати сприяють виробленню способів закріплення підстав та способів відповідальності у нормативно-правових актах та встановлення особливостей у рамках інтерпретаційної діяльності.

Ключові слова: політична відповідальність, політичний клас, методи та принципи пізнання, системний метод, метод структурно-функціонального аналізу.

Summary

Lazebnyk Ya. O. Methodological approaches to the study of the political responsibility of the political class. – Article.

The article explores various methods of cognition that can be instrumental in conducting a comprehensive study of the political responsibility of the political class. The aim of the article is to analyze the methodological principles, approaches, and techniques applied in the study of this phenomenon.

It is emphasized that, when examining political responsibility, scholars generally adhere to a set of common rules: first, analyzing situations and processes; second, drawing analytical generalizations; and third, revisiting previously formulated conclusions. Adhering to these rules allows for the validation of numerous individual studies, which address not only specific issues but also enable the comparison of knowledge across different fields.

In studying the political responsibility of the political class, researchers employ a variety of conceptual approaches and apply specific methods and principles. This collection of approaches and techniques constitutes the theoretical and methodological foundation of the subject under investigation.

At the theoretical level, philosophical and general scientific approaches are integrated and complement each other. Among the methodological foundations of the philosophical approach, particular attention is given to the principles of objectivity, historicism, contradiction, and pluralism. Core general scientific methods—such as the formal-political method, historical-chronological method, systems analysis, structural-functional analysis, synergetic and comparative methods—enable a comprehensive understanding of the phenomenon of political responsibility.

Special attention is paid to three methodological approaches: structural, behavioral, and normative. Specifically, within the normative approach, the political responsibility of the political class—as a complex political and legal construct—is examined through the lens of formal logic and political science methods. The outcomes of such analysis contribute to the development of frameworks for codifying the foundations and mechanisms of responsibility in regulatory legal acts and identifying their features within interpretative practices.

Key words: political responsibility, political class, methods and principles of cognition, systems method, structural-functional analysis.